

I

Περί του να δείχνεις, περί του να πληγώνεις

*Τι με νοιάζουν τα γιουχαΐσματα ή η φήμη;
Χόρχε Λουίς Μπόρχες, Οι συνωμότες*

Όταν εφαρμόζεται στα πρόσωπα, τις πράξεις τους, τα λόγια και τα έργα τους, γελοίο είναι ό,τι μας κάνει να γελάμε κοροϊδευτικά ή περιφρονητικά. Όταν γελάμε, όταν γελάμε σε βάρος κάποιου άλλου, όταν γελοιοποιούμε, επιδεικνύουμε ένα στόμα λιγότερο ή περισσότερο ανοιχτό και εκπέμπουμε έναν ήχο ο οποίος, χρωματικά, ποικίλλει από το οξύ τσίριγμα ως τη βραχνάδα του διαπεραστικού καγχασμού. Στα μισά του δρόμου μεταξύ του άναρθρου ήχου και της κραυγής, στο γέλιο, όπως και στα λόγια, κρίσιμο ρόλο παίζει ο τόνος, η ποιότητα του ήχου και το τσάκισμα της φωνής: το αυθόρμητο γέλιο ενός παιδιού όταν το γαργαλάνε διαφέρει σημαντικά από την επιθετική παρόρμηση που εμποτίζει το γέλιο εκείνου που γελοιοποιεί κάποιον άλλον για το μικρό του ανάστημα, την εκκεντρική ενδυμασία του, τον τρόπο ομιλίας του κ.λπ. Η γελοιοποίηση γίνεται ψυχή τε και σώματι· το εμφανές σήμα του γέλιου δεν περιορίζεται στην επικράτεια του τσιριχτού βρυχηθμού, περιλαμβάνει επίσης τα χείλη, τα δόντια, το βλέμμα. Επιπλέον, το γέλιο συνοδεύεται από χειρονομίες, συσπάσεις, σπασμούς, σήματα, ένα ολόκληρο μιμικό λεξιλόγιο με το οποίο επιδιώκεται η μεγέθυνση της κοροϊδίας.

Η κατανόηση, ωστόσο, της δύναμης του γελούου περνά από την εξέταση όχι μόνο της τονικότητας και της μιμικής του, αλλά και της πρακτικής διάστασής του· πώς σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα γίνεται βίαιη χρήση του γέλιου και για ποιον λόγο επιτυγχάνεται μέσω του γελούου η ταπείνωση του άλλου. Το γελούο είναι ένα ισχυρό εργαλείο, ένα Zwangsmittel ή μέσο εξαναγκασμού στην υπηρεσία της εξουσίας, η οποία το χρησιμοποιεί αυθαίρετα. Το να γελάς, ωστόσο, το να γελάς με κάτι ή με κάποιον, το να γελάς μόνος ή με συντροφιά, σιωπηρά, πνιχτά ή εκκωφαντικά, δεν σημαίνει αναγκαστικά να πληγώνεις. Στην κλασική λογοτεχνία τα παραδείγματα αφθονούν: από τον Όμηρο και τον Ησίοδο ως τον Αισχύλο, τον Πλάτωνα ή τον Βιργίλιο, υπάρχουν γέλια φορτισμένα με καυστικότητα απ' την οποία δεν απουσιάζει η χάρη, όπως υπάρχουν κι άλλα που τα συνοδεύει ο σαδισμός και ο πόνος. Είναι επίσης δυνατό μέσω του γέλιου ακόμη και να δημιουργηθεί ένας κόσμος, ανθρώπων και θεών συμπεριλαμβανομένων. Ο Πρόκλος αναφέρει στα *Ορφικά* ότι η γέννηση των θεών έλκει την καταγωγή της από το γέλιο του υπέρτατου θεού: «γιατί στο γέλιο αποδίδεται η γέννηση των θεών, ενώ στα δάκρυα η εμφάνιση των ανθρώπων και των ζώων».¹ Αποκατάσταση της χαμένης ισορροπίας, στιγμιαίο άνοιγμα, επανόρθωση του διαπραχθέντος σφάλματος, το γέλιο καταφέρει με την πληθωρική ευθυμία του

1 Proclo, *Orphica* (επιμ. E. Abel), Λειψία: Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum, 1885, απόσπασμα 236, σ. 250.

να ξαναζωντανέψει τις πάλλουσες δυνάμεις που κρύβονται στους κόλπους της φύσης. Γέλιο μαγικό, γέλιο ποιητικό, τελετουργικό, λειτουργικό, γέλιο που ευθυγραμμίζεται με τις φυτικές δυνάμεις, που αντιστρέφει τους ρόλους, που κατευνάζει ή κοιμίζει τα ανταριασμένα κύματα του πελάγους. Γέλιο που επιβεβαιώνει και που κρίνει, όπως αυτό του κεραύνιου και ευρύοπος Διός. Γιατί, τι άλλο είναι οι νόμοι του κόσμου αν όχι η σκέψη του θεού του φωτός; Αν ο Κρονίδης γελά —και το κάνει με δύναμη, με ένα γέλιο που είναι έκρηξη και ρήξη—, δεν αποτελεί ήδη αυτό ακριβώς το γέλιο θεϊκή προσταγή, κανόνα, νόμο;

Λαβυρινθώδεις οι διαδρομές του γέλιου. Κάθε μονοπάτι έχει, παρ' όλα αυτά, το δικό του τέλος. Η δυσκολία που τώρα μας σταματά και την οποία αναπόδραστα πρέπει να επιλύσουμε είναι αυτή που παραπέμπει στη συμμαχία ή τη συμφωνία η οποία υπογράφεται μυστικά ανάμεσα στο να γελάς και το να πληγώνεις. Αυτή θα είναι η διαδρομή κατά τη διάρκεια της οποίας θα σταθούμε στις φυλογενετικές βάσεις του γέλιου για να δείξουμε πώς, ήδη από την αφετηρία τους, γέλιο και ισχύς, γέλιο και βία, αποτελούν κομμάτι του ίδιου μοντέλου συμπεριφοράς: αυτού που έχει ως στόχο του τον καταναγκασμό και τον περιορισμό της ελευθερίας.

1. Δόντια

Στους *Θρήνους* του Ιερεμία εξιστορείται η δεύτερη πολιορκία της Ιερουσαλήμ με τα επακόλουθά της: τρομερός λιμός, κατάκτηση και καταστροφή της πόλης, σφαγές,

εμπρησμοί, λεηλασίες και μαζικός εκτοπισμός του πληθυσμού. Το παράδοξο της υπόθεσης εδράζεται στο γεγονός ότι, εν είδει τιμωρίας για τα πολλαπλά και συνεχή αμαρτήματα αποστασίας του λαού και των βασιλιάδων του, ο ίδιος ο Ιεχωβά συνεργάζεται με τα στρατεύματα που καταστρέφουν τον λαό του Ιούδα: «Ἐνέτεινε τόξον αὐτοῦ ὡς ἐχθρός, ἐστερέωσε δεξιὰν αὐτοῦ ὡς ὑπεναντίος καὶ ἀπέκτεινε πάντα τὰ ἐπιθυμήματα τῶν ὀφθαλμῶν μου ἐν σκηνῇ θυγατρὸς Σιών, ἐξέχεεν ὡς πῦρ τὸν θυμὸν αὐτοῦ» (Θρήνοι 2, 4). «Ἄμαρτίαν ἤμαρτεν Ἱερουσαλήμ, διὰ τοῦτον εἰς σάλον ἐγένετο», μας λέει στον πρώτο από τους θρήνους. Οι εχθροί της, αντικρίζοντας την πριγκίπισσα μεταξύ των επαρχιών πολιορκημένη από δυστυχίες, «ἐγέλασαν ἐπὶ μετοικесία αὐτῆς» (Θρήνοι 1, 7), δηλαδή κοροΐδεψαν το ρήμαγμά της. Αυτή η κοροΐδία, αυτός ο κανιβαλικός χλευασμός, ολοκληρώνεται καθιστώντας φανερό εκείνο που είναι κλειστό ή κρυφό: αποκαλύπτοντας τις σιαγόνες της σφαγής. «Διήνοιξαν ἐπὶ σὲ στόμα αὐτῶν πάντες οἱ ἐχθροί σου, ἐσύρισαν καὶ ἔβρυξαν ὀδόντας, καὶ εἶπαν· κατεπίομεν αὐτήν» (Θρήνοι 2, 16). Απ' την αφήγηση ετούτου του αρχαίου βιβλίου ιστοριῶν που είναι η Παλαιά Διαθήκη, ας κρατήσουμε το λογοτεχνικό και ανθρωπολογικό περιεχόμενό του, αφήνοντας στην άκρη τη θεολογική ερμηνεία που θα μπορούσε να προκύψει από την ανάγνωσή του. Για τον δικό μας σκοπό, η ουσία της υπόθεσης βρίσκεται στα δόντια. Ὅργανα προορισμένα να δαγκώνουν, υπεύθυνα, εν μέρει, για τη γλώσσα, τα δόντια που —επιδεικνυόμενα— γελούν με την ολέθρια μοίρα της

Ιερουσαλήμ, εκτελούν ταυτοχρόνως τη θεική εντολή της καταστροφής. Τα δόντια δρουν ως απειλή προς τα έξω. Και η απειλή αυτή γίνεται εμφανής μόνο όταν το στόμα ανοίγει. Το στόμα ανοίγει, και όσα φαινομενικώς στερούνται σύνδεσης ή συναρμογής ενώνονται: χλευάζεις, δαγκώνεις, τρως, τιμωρείς, χωνεύεις, αφοδεύεις — όλα είναι πράξεις που αποτελούν κομμάτι του ίδιου εξολοθρευτικού-αναγεννητικού σύμπαντος.

Στις τρεις εκδοχές της ορφικής κοσμογονίας που παρουσιάζει ο Δαμάσκιος (του Εύδημου· του Ιερώνυμου και του Ελλάνικου· τη *Ραψωδική κοσμογονία*) αναφέρεται πως την πρωτόγονη κοσμική τάξη που δημιούργησε ο Φάνης την ακολούθησε μια δεύτερη κοσμική τάξη: ο Δίας καταπίνει τον Φάνητα για να δημιουργήσει τον κόσμο της ύλης και των αισθήσεων. Αφομοιώνοντας τη φύση του Φάνητα — δηλαδή του Έρωτα, του κοσμικού αυγού ή της αρχής της ζωής —, ο Δίας αποκτά δημιουργική εξουσία μαζί με τη βασιλική του ιδιότητα. Όλα τα πράγματα δημιουργούνται εκ νέου μέσα στα σωθικά του Δία: τα απαστράπτοντα ύψη του αιθέρα, ο ουρανός, η επικράτεια της ακαλλιέργητης θάλασσας και η ευγενής γη, ο μέγας ωκεανός και τα υπόγεια βάθη, οι αθάνατοι και καλότυχοι θεοί και θεές, όλα όσα υπήρξαν και όσα πρόκειται να υπάρξουν. Αυτή η δεύτερη δημιουργία αναβλύζει από την πράξη της καταβρόχθισης. Συμβολικά, η κατάποση του Φάνητα από τον Δία παρουσιάζει ένα πολύ ενδιαφέρον χαρακτηριστικό: για να δημιουργήσει, για να προκαλέσει μια νέα κατάσταση (κοσμική, ποιητική, τεχνική κ.λπ.), πρέπει κανείς να

αιχμαλωτίσει, να μασήσει και να καταπιεί, με άλλα λόγια να ακινητοποιήσει, να καταναλώσει και να εξαλείψει αφομοιώνοντας, και εξ αυτού κατακρατώντας, την ουσία του καταποθέντος. Καταβροχθίζουμε, καταναλώνουμε, μασάμε, όχι μόνο μεταφορικά, αλλά και υλικά. Και τούτο διότι, τρώγοντας ο θεός του φωτός τη θεϊκή σάρκα —επιτελώντας τη θεοφαγία—, οικειοποιείται την εξουσία των νέων θεών μαζί με την ευφυΐα τους. Γι' αυτό και πρέπει να κάνουμε ένα βήμα και να στρέψουμε το βλέμμα, αναδρομικά, στα δόντια. Μέσω αυτών επιτελείται μια νέα τάξη απέναντι στη βίαιη και χαοτική πρώτη αρχή. Μένουν, έτσι, τα δόντια, ως τρόπος της δημιουργίας —στην ελληνική μυθολογία, η σύνδεση δοντιών και δημιουργίας φτάνει στο ανώτερο σημείο της με τον θάνατο, στα χέρια του θηβαίου ήρωα Κάδμου, του δράκοντα που προστατεύει την πηγή του Άρη. Η Αθηνά συμβουλεύει τον Κάδμο να σπείρει τα δόντια του δράκοντα. Από αυτήν την οδοντική σπορά φυτρώνουν οι Σπαρτοί, οι σπαρμένοι άνδρες.

Η γλώσσα των δοντιών είναι από τη φύση της πολλαπλή και ετερογενής. «Μιλάω μέσα από τα δόντια»: μουρμουρίζω, κουτσομπολεύω· μασάω τα λόγια μου: συγκρατώ τις λέξεις στην κοιλότητα του στόματος, τις στύβω, τις μπλοκάρω, τις κονιορτοποιώ, τις τεμαχίζω με τα δόντια, με στόχο να μην ακουστώ. Το τελετουργικό αποτελεί μέρος του πολυώνυμου της διεπικοινωνίας. Όταν επιθυμώ κάτι παράφορα, «μακραίνω τα δόντια μου γι' αυτό».²

2 Η ισπανική έκφραση *poner los dientes largos*, που κατά λέξη σημαίνει

Τα μακριά δόντια, καθώς αυξάνουν τη διάμετρο του στόματος, το εμποδίζουν να κλείσει. Ένα στόμα πάντα ανοιχτό συγκεντρώνει την ένταση όλου του σώματος στα άνω γναθικά οστά και στη σιαγόνα. Εκείνος που μακραίνει τα δόντια του θέλει να αποκτήσει αυτό που επιθυμεί, ώστε να ανακτήσει την οστεϊκή ισορροπία, να ξεκουραστεί, να κλείσει το στόμα. «Κάνω κάτι σφίγγοντας τα δόντια». Εδώ διαπλέκεται το σκυλίσιο με το ανθρώπινο. Όποιος κάνει κάτι σφίγγοντας τα δόντια το κάνει εξοργισμένος, με αποστροφή ή αηδία, δείχνοντας τα δόντια του εν είδει αποδοκιμασίας. Είναι το μόνο που του μένει: απέναντι στη διαταγή κάποιου άλλου που ασκεί πάνω του εξουσία, ανταποκρίνεται παραμορφώνοντας το πρόσωπό του, μαζεύοντας τα χείλη, ακονίζοντας τα δόντια, ψελλίζοντας· αυτό που μας προκαλεί ο άλλος δεν είναι παρά *dentium stupor*, «μούδιασμα των δοντιών». Όποιος δρα μ' αυτόν τον τρόπο σκούζει και, σαν τον σκύλο, εκπέμπει έναν υπόκωφο ήχο ως τεκμήριο της λύσσας του. Κάποιου «τρίζουν τα δόντια» του: υποφέρει με πολλή οργή, με ανυπομονησία και απελπισία, τον πόνο ή το βάσανο που του προκαλεί ο άλλος. Τον άλλον τον έχει βάλει στο μάτι. Έχει στον αμφιβληστροειδή, στο μάτι, χαραγμένη την εικόνα εκείνου με τον οποίο είναι θυμωμένος, και τούτο αποτελεί έναν πολύ ειδικό εκνευρισμό· μια ψυχική κίνηση που αφορά τον πεπτικό μηχανισμό στο

«μακραίνω τα δόντια μου», νοηματικά είναι αντίστοιχη με το ελληνικό «μου τρέχουν τα σάλια». Εδώ ωστόσο μεταφράζεται κυριολεκτικά, για να υπηρετήσει το επιχείρημα του κειμένου όσον αφορά τον ρόλο των δοντιών και τις μεταφορές που σχετίζονται με αυτά. (Σ.τ.Μ.)

σύνολό του (stomachor, stomachum movere). Την ώρα που κάποιος τρίζει τα δόντια, εν ριπή οφθαλμού διαπερνάται ο μακρύς σωλήνας που διασυνδέει το στόμα με τον πρωκτό. Για να υπερβούμε τη δυσκολία που μας βάζει ο άλλος, δεν υπάρχει άλλη λύση απ' το να «καρφώσουμε τα δόντια», να αντιμετωπίσουμε με τόλμη αυτό που είναι δύσκολο —καθότι ακανθώδες— να μασήσουμε.

Από την άλλη, κοροϊδεύεις, γελάς προσβλητικά σε βάρος του άλλου, κάνεις πλάκα, χλευάζεις, γελοιοποιείς· για να γίνουν όλα αυτά, το στόμα ανοίγει και εκτίθεται η ομοιομορφία των κοπτήρων, των κυνοδόντων, των προγόμφιων και των γομφίων. Η οδοντοστοιχία ως προειδοποιητικό σήμα, αλλά και ως επίπληξη και τελεσίγραφο, ως απειλητική χειρονομία. Τα δόντια που αποκαλύπτονται συνιστούν ήδη ένα αδιαμφισβήτητο σημάδι απειλής. Παραμένουν σε ένταση μέσα στον φράχτη ή το έρκος που σχηματίζουν το πάνω και το κάτω χείλος, σαν ένα όπλο που μπορεί να αποδειχθεί αυθαίρετο και καταστροφικό. Τα δόντια, δύναμη αιχμηρή κυριαρχίας και θανάτου, τεμαχίζουν αυτό που το χέρι δεν μπορεί να ολοκληρώσει παρά μόνο με την αρωγή κάποιου οργάνου. Αυτό μετατρέπει τα δόντια σε όργανα ακριβείας, όργανα λεία, σκληρά και κατασπαρακτικά. Συντεθειμένα από τρεις διαφορετικές ουσίες (αδαμαντίνη, σκληρό και εξωτερικό στρώμα της μύλης· τσιμέντο, που προσαρτά το δόντι στο οδοντικό φατνίο· οδοντίνη, εσωτερικό στρώμα, κοινό στη μύλη και στη ρίζα), τα δόντια είναι κάτι μοναδικό στο ανθρώπινο. Αποτελώντας το κατώφλι του πεπτικού μηχανισμού,

στα δόντια επιτελούνται σύνθετες χημικές διεργασίες που συνιστούν την προπαρασκευαστική φάση της πέψης. Ενώσω τρώμε, τα δόντια πρέπει να προφυλάσσονται. Αποτελεί έγκλημα ενάντια στις στοιχειώδεις αρχές των καλών τρόπων και των συμβάσεων του τραπέζιού το να τρώει κανείς με ανοιχτό το στόμα επιδεικνύοντας την οδοντοστοιχία του. Η ώρα του φαγητού είναι η ανάπαυλα κατά την οποία τα δόντια αφοσιώνονται στη βασική τους λειτουργία, που είναι διπλή: να κόβουν και να μασούν. Μια φυσική της κυριαρχίας θα έπρεπε να ξεκινάει πάντα από τη μελέτη των δοντιών κατά τη λήψη της τροφής. Εδώ μπορούμε να τα παρατηρήσουμε στην καθαρή γυμνότητά τους, αναμειγμένα με τους χυμούς που εκκρίνονται από τους αντίστοιχους αδένες. Η ακάματη αλεστική δραστηριότητά τους καθιστά δυνατό τον μετασχηματισμό της τροφής σε μια πάστα πρόσφορη να απορροφηθεί από το έντερο: ενώ οι κυνόδοντες και οι κοπτήρες ξεσκίζουν, οι γομφίοι και οι προγόμφιοι κομματιάζουν δημιουργώντας —μεταθρυμματισμένα και συγκολλημένα χάρη στη συμβολή του σάλιου υπόλοιπα— τον τροφικό σβώλο. Μ' αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται η επιτυχία της γαστρικής πέψης. Η κυριαρχία της γαστέρας, στην οποία αναφέρεται ο Ελίας Κανέττι (γιατί όλα όσα τρώγονται αποτελούν αντικείμενα της εξουσίας), αρχίζει με τη συντονισμένη δράση των τριάντα δύο οδοντικών στοιχείων: μια στιβαρή οδοντοστοιχία δίνει το ακριβές μέτρο της ρώμης ενός ατόμου. Η πρόσκληση να κλείνουμε το στόμα κατά την κατάποση μόλις και μετά βίας κρύβει την απειλητική καταγωγή των

δοντιών, πάντοτε έτοιμων να διεισδύσουν και να καταβροχθίσουν ό,τι τρώγεται.

2. Χαμόγελο

Το χαμόγελο είναι ένα γέλιο φτερωτό, μικρό, περιορισμένο και σιωπηλό. «Πρώτη παρέκκλιση από την αυστηρή ζωτική σοβαρότητα»,³ σύμφωνα με τα λόγια του Αλφόνσο Ρέγιες, όποιος χαμογελά, γελάει μόνο λίγο, ελαφρά, σχεδόν δίχως θόρυβο. Μορφολογικά, το χαμόγελο συνταιριάζεται με την απόλαυση: όταν σε κάποιον τα πράγματα πάνε καλά, λέμε πως η ζωή τού χαμογελά. Το να χαμογελά σε κάποιον η ζωή συνιστά σύμπτωμα ουράνιας καλοσύνης. Από ψηλά, εκείνος που μοιράζει κάθε καλό και κακό βγάζει το πιθάρι του καλού για να μην το μπερδέψει με καμία από τις δυστυχίες και τις αναποδιές που ξεχειλίζουν από το πιθάρι του κακού: τον ευνοούμενο των αθανάτων τον σημαδεύουν με τη σφραγίδα της ευδαιμονίας. Αλλά το να χαμογελάς σημαίνει επίσης να γελάς από χαμηλά — *subridere*. Το να γελάς από χαμηλά σημαίνει να καταγελάς κάποιον από χαμηλά, να γελάς χαμηλόφωνα. Όποιος γελά από χαμηλά σφίγγει τα δόντια για να μη γίνει αντιληπτό το γέλιο του. Γιατί; Και μόνο επειδή κάποιος δεν θέλει το γέλιο του να γίνει αντιληπτό, να γίνει ορατό, ούτε να ακουστεί, βγάζουμε το συμπέρασμα ότι αυτός ο κάποιος

3 Alfonso Reyes, «La sonrisa» («Το χαμόγελο»), *El suicida (Ο αυτόχειρας)*, στο *Obras Completas de Alfonso Reyes*, τ. 3, Πόλη του Μεξικού: Fondo de Cultura Económica, 1995, σ. 237.

κρύβει κάτι. Και τι είναι αυτό που κρύβει; Οι απαντήσεις πολλαπλασιάζονται. Σε κάποιες περιπτώσεις ωστόσο, εκείνο που αποκρύπτεται από τον άλλον είναι μια επίθεση που, χάρη στο χαμόγελο, γίνεται αόρατη. Το χαμόγελο είναι λοιπόν μια τέχνη με την οποία συγκαλύπτεται αυτό που γνωρίζουμε ή αισθανόμαστε. Το χαμόγελο κρύβει: μεταμφιέζει με πονηριά την αληθινή πρόθεση της δράσης του, για να φανεί αλλιώτικη από αυτό που είναι. Γιατί το να χαμογελάς, πέρα από *subridere*, είναι και *subsannare*: να γελάς κοροϊδευτικά, να χλευάζεις. Έτσι λοιπόν, εκείνος που χαμογελά μπορεί να είναι ψεύτης και απατεώνας, κάλπικος κι επιζήμιος.

Το χαμόγελο στον άνθρωπο μπορεί να έλκει την καταγωγή του από μια πράξη υποταγής. Ο υποταγμένος υπόκειται στην εξουσία ή στην αυθεντία του άλλου. Κι ο άλλος όχι μόνο εκτελεί αλλά και κυβερνά, φτάνοντας, ακόμη-ακόμη, μέχρι και να υποτάξει ένα άτομο ή μια ομάδα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε, ωστόσο, πως όποιος υποτάσσεται χαμογελώντας, με το χαμόγελό του μεταφέρει το μήνυμα ότι αφήνει την εξέγερση γι' αργότερα. Το χαμόγελο γαληνεύει. Και αναβάλλει. Αμυντική απειλή, σήμα ειρήνης, ο κατευνασμός του άλλου μέσω του χαμόγελου είναι, για όποιον διαβάζει κάτω από τις γραμμές, μια υπόσχεση απελευθέρωσης, μια μετάθεση για ένα εγγύς μέλλον του αναπόφευκτου καθήκοντος της ανυπακοής και της ανυποταξίας. Όποιος χαμογελά προστατεύει, πίσω απ' το πέπλο των χειλιών, την πρόθεσή του να δαγκώσει· το ότι δεν δείχνει τα δόντια γίνεται αντιληπτό ως αντίδραση

φιλική, ως σεβασμός και αποδοχή. Ο ισχυρός μπορεί εύκολα να συμπεράνει την τήρηση του κανόνα από την ποσότητα των χαμόγελων που προκαλεί η παρουσία του. Σε κάποιες ανθρώπινες ομάδες, το χαμόγελο συνοδεύεται από κινήσεις, χειρονομίες, υποκλίσεις, μορφασμούς, κάμψεις. Είναι πολλοί εκείνοι, στην Ισπανία και στη Λατινική Αμερική, που απευθύνονται στον άλλον με τη φράση «ορίστε»: «όπως ορίζετε· όπως επιθυμείτε ή διατάζετε· στις υπηρεσίες σας· ας γίνει το θέλημά σας». Αυτός που ορίζει είναι ο ανώτερος, ο οποίος διατάζει τον υποτελή και του επιβάλλει, πράγματι, ένα βάρος. Ο υποτελής που χαμογελά επιφυλάσσεται και μεταθέτει γι' αργότερα το ενδεχόμενο μιας απάντησης. Όταν αυτή φθάνει, το χαμόγελο παύει επιτέλους να είναι τέτοιο: δεν υπάρχει πλέον ανάγκη να κρατιέται πίσω από τα χείλη αυτό που ο άλλος του εμπνέει. Το στόμα ανοίγει και, όπως κάποιος που δείχνει τα δόντια του, γελάει.

«Μία από τις ουσιώδεις διαφορές ανάμεσα στο χαμόγελο και το γέλιο εδράζεται στο γεγονός της επίδειξης των δοντιών, κάτι που υποδηλώνει επίσης με αρκετή βεβαιότητα την επιθετική καταγωγή του γέλιου. Στα ζώα, που δεν γνωρίζουν το γέλιο, η επίδειξη των δοντιών είναι μια απειλητική χειρονομία».⁴ Το χαμόγελο ωστόσο δεν είναι —στο επίπεδο της έντασης— κατώτερο του γέλιου. Γιατί το χαμόγελο υπολογίζεται ως μία από τις στρατηγικές

4 Richard Kropf, *Schadenfreude als Rezeptionsempfindung*, Μόναχο: Grin Verlag, 2007, σ. 11.

μη λεκτικής αλληλεπίδρασης και, όπως τόσες άλλες δράσεις, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να συγκαλύψει αυτό που στην πραγματικότητα επιδιώκεται: μια αντίδραση υποταγής, ένα σήμα κατευνασμού, μια απειλητική κίνηση που περνάει λαθραία, μια χειρονομία που κρύβει τον φόβο μπροστά σε κάτι ή κάποιον. Η αποτελεσματικότητα του χαμόγελου ως μέσου προσαρμογής στις σχέσεις κυριαρχίας, χωρίς να ξεχνάμε τη σιωπηρή απειλή που μπορεί να συνιστά ένα χαμόγελο, έχει αποδειχθεί. Το χαμόγελο είναι προσωπείο. Για την ακρίβεια, μήπως δεν χρησιμοποιείται το χαμόγελο από ένα κομμάτι της πολιτιστικής βιομηχανίας ως υποστηρικτικό μέσο προκειμένου το υποκείμενο να υποταχθεί στην ομογενοποιητική και εξοντωτική ισχύ της αγοράς; Η συγκεκριμένη χρήση του χαμόγελου κρύβει, αναβάλλει και εξουδετερώνει. Και η εξουδετέρωση είναι, όπως υποστηρίζει ο Αντόρνο, μια υπαρξιακή συνθήκη της αστικής συνείδησης. Η πιθανή διαφάνεια του χαμόγελου δεν εγγυάται πάντα την αλήθεια του. Σε αντίθεση με το αυθόρμητο χαμόγελο, εκείνο που αποτελεί καρπό ορθολογικού υπολογισμού έχει μια εμπρόθετη κατεύθυνση στην οποία οφείλουμε να δώσουμε ιδιαίτερη προσοχή.

3. Γέλιο

Το γέλιο είναι κατ' αρχάς ευθυμία, μια απτή εκδήλωση χαράς. Όταν γελάμε, ενεργοποιούνται οι μύες του προσώπου, τραντάζεται το σώμα σε απίθανες κινήσεις, εκπέμπονται άναρθροι ήχοι: συσπάσεις, ακροβασίες και κράμπες

δείχνουν ότι η ψυχική κατάσταση εκείνου που γελά βρίσκεται σε μία από τις κορυφώσεις της. Αυτός που γελά έχει πρόσωπο γελαστό. Όποιος έχει γελαστό πρόσωπο έχει επίσης πρόσωπο ιλαρό: πρόσωπο γλυκό, ήπιο, χαρωπό, ευχάριστο. Το γέλιο εξυψώνει. Και αιχμαλωτίζει. Πρόσκαιρη λήθη του εαυτού, με το γέλιο βρίσκονται στιγμιαία λυτοί οι κάβοι που συνδέουν το εγώ με τον κόσμο των φαινομένων. Το γέλιο είναι εκστατικό: όταν γελάμε εξαπολύονται μεγάλες ποσότητες οξυγόνου που πρέπει να ανακτηθούν για την αποκατάσταση της αναπνευστικής ροής. Με τον καγχασμό συστέλλονται και διαστέλλονται οι πνεύμονες, κυρτώνει ο θωρακικός κλωβός, αναταράσσεται το διάφραγμα και παρέχεται διέξοδος για τους ατμούς που σκοτεινιάζουν τη διαφάνεια της σκέψης. Σ' αυτό το μεσοδιάστημα, στο κενό μεταξύ της εκπνοής και της εισπνοής, το υποκείμενο που γελά μεθάει ελαφρώς. Τούτη η πρόσκαιρη και επιφανειακή μέθη παρέχει σ' εκείνον που γελά μια πρόσθετη απόλαυση. Γι' αυτό, το γέλιο ανανεώνει την κατανόηση: ο καγχασμός καθαρίζει τους ιστούς αράχνης που κρέμονται από τη λογική,⁵ ανοίγει τα παράθυρα της διάνοιας, στιλβώνει το δάπεδο της φαντασίας. Αν πιστέψουμε τις ιστορίες που κυκλοφορούσαν στα αρχαία χρόνια για τον Δημόκριτο, θα βγάλουμε το συμπέρασμα πως όχι μόνο η σοβαρότητα αλλά και το γέλιο αποτελεί δύναμη σύμμαχο του στοχασμού: απέναντι στη σιωπηλή σοβαρότητα, ο στιβαρός καγχασμός. Αντίσωμα ενάντια στο αντίγονο της ματαιοδοξίας και της ξιπασιάς,

5 Τίτλος ποιήματος του ισπανού ποιητή Luís Cernuda. (Σ.τ.Μ.)

το γέλιο υποβιβάζει το πνεύμα και εξυψώνει την ύλη. Σε ένα πρώτο στάδιο, επομένως, το γέλιο αντισταθμίζει την υπερβολή της λογικής, τη δυσπεψία των θεωρημάτων ή τα αποστήματα της νηφαλιότητας.

Τολμηρά προκλητικό, το γέλιο είναι, επιπλέον, κοινωνική ταπείνωση, κοροϊδία, πείραγμα, βέλος — οι μεντεσέδες αντιστρέφονται, οι πύροι σκουριάζουν: το γέλιο επιτίθεται. Το γέλιο δεν είναι μόνο καλοπροαίρετη έκρηξη, σπασμός,⁶ παιγνιώδης αναταραχή: είναι επίσης και παραπέτασμα. Το παραπέτασμα εμποδίζει το φως να μπει σε μια περιοχή· απομονώνει από ξένα βλέμματα· φρενάρει την ενδελέχεια εκείνου που επιθυμεί να εξετάσει ό,τι συμβαίνει στο εσωτερικό αυτής της αδιαφανούς περιοχής. Σε ορισμένες περιπτώσεις, το να γελάς δεν είναι να γελάς απλώς· είναι να «γελάς με». Σε αυτό το «με» συγκεντρώνεται όλη η δυναμική του κοροϊδευτικού γέλιου. Όποιος γελάει, «γελάει με». Με τι γελάει όποιος γελάει; Γελάει με έναν άλλον. Το να «γελάω με» σημαίνει εισβολή στον χώρο του άλλου, τον εντοπισμό του, τη χωροθέτησή του. Από τη στιγμή που θα σημανθεί ο χώρος, το «με» δηλώνει το περιεχόμενο το οποίο θέλει να καταστήσει δημόσιο το γέλιο: κάποιος γελάει με τον άλλο επειδή θέλει να δημοσιοποιήσει κάτι που περιέχει αυτός ο άλλος και το οποίο, κατά την κρίση του υποκειμένου που γελά, είναι άξιο γέλωτος. Για να είναι κάτι άξιο γέλωτος, πρέπει να αποτιμηθεί. Επομένως, αυτό που έχει εντοπιστεί και θέλει να

6 Ελληνικά στο πρωτότυπο. (Σ.τ.Μ.)

καταστεί δημόσιο έχει προηγουμένως αποτιμηθεί. Εκείνος που αποτιμά είναι κάποιος που ορίζει επίσημα την τιμή ή την αξία ενός άλλου πράγματος· σε αυτή την περίπτωση, ο εκτιμητής, αφού εντοπίσει και δημοσιοποιήσει το περιεχόμενο του άλλου, ορίζει την αξία του. Το λατινικό ρήμα *taxare* —στα ισπανικά: *tasar*—, δηλαδή αποτιμώ, σημαίνει επίσης και λογοκρίνω, καταγγέλλω. Το να γελάς με τον άλλον σημαίνει λοιπόν να προειδοποιείς για την αξία του, να υπογραμμίζεις ότι η αξία του άλλου είναι στην πραγματικότητα μια απαξία· η τιμή του, μια απάτη. Απαξιωμένος, υποτιμημένος, προσφέρεται πλέον για να γελάμε με αυτόν. Όμως το γέλιο φιλοδοξεί, επιπλέον, να διορθώσει. Αφού απογυμνώσουμε, αφού βγάλουμε τον άλλον στην αρένα της δημοσιότητας και τον ταρακουνήσουμε με το προσβλητικό γέλιο της ύβρεως, πρέπει να καταστεί εντελώς ξεκάθαρο ότι τα πράγματα δεν μπορούν να παραμείνουν ως έχουν. Ο άλλος, το αντικείμενο της κοροϊδίας ή του γέλιου, πρέπει να αλλάξει. Η γελαστή επίθεση —διαβρωτική σαν το βιτριόλι— δεν αρκείται στο λιντσάρισμα. Γιατί αυτό το γέλιο είναι εγγενώς ορθοπεδικό: έχει την αξίωση να επανορθώσει τις παραμορφώσεις της ψυχής μέσω του αιχμηρού τρίχινου χιτώνα του καγχασμού. Εκείνος που στα μάτια αυτού που γελά παρουσιάζεται ως οικονομικός και ηθικός αντιπληθωριστής βρίσκεται αντιμέτωπος με ό,τι η λογική ορίζει ως *argumento a contrariis*, δηλαδή επιχείρημα περί του αντιθέτου· πρέπει να αντισταθμιστεί η αξία την οποία προσδίδει το υποκείμενο που γελά διότι, στην αντίθετη περίπτωση, ο άλλος μετατρέπεται σε στόχο του γέλιου. Αν η

ανταλλακτική αξία που ορίζει ο αποτιμητής δεν αντισταθμιστεί, τότε νομιμοποιείται το γέλιο μας σε βάρος του άλλου. Το ταπεινωτικό γέλιο είναι επίσης κομμάτι της εκλογίκευσης που βασίζεται στην υπολογιστικότητα, έννοια στην οποία αναφέρεται ο Λούκατς.

Το να «γελάς με» είναι απόμακρο και εχθρικό. Αντιλαμβάνεται κανείς πως η απόσταση αμβλύνει το πλήγμα του γέλιου. Δεν είναι όμως έτσι. Η απουσία του άλλου δεν εμποδίζει το γέλιο να υπερπηδήσει τα εμπόδια: το κύμα του γέλιου πάντα φτάνει στην όχθη του. Το ζήτημα περιπλέκεται όταν δεν είναι ένας αυτός που γελά, αλλά πολλοί. Όπως και να 'χει, δεν αντέχεται το γέλιο των πολλών. Η δόνηση του καρχασμού ισοπεδώνει, καθώς εξαπολύεται βίαια πάνω στον άλλο. Το γέλιο διαφόρων ανθρώπων μαζί, το ομαδικό γέλιο, συνέχει τους πολλούς, που βλέπουν να ενισχύεται έτσι το αίσθημα ότι είναι όλοι ένας. Μια μάζα συμπαγής και ομοιόμορφη, αδρανής και ουδέτερη, σημαδεύει με τα γέλια της έναν εύθραυστο άλλο. Ο άλλος με τον οποίο γελούν οι πολλοί τσακίζεται με σχετική ευκολία. Στο *Implicit Meanings*⁷ η ανθρωπολόγος Μαίρη Ντάγκλας, βασισμένη σε συγκριτικές μελέτες μεταξύ πυγμαίων των δασών του Κονγκό και αστικών πληθυσμών της Αϊτής, επιβεβαιώνει ότι οι έντονα ιεραρχημένες κοινωνικές οργανώσεις είναι λιγότερο επιρρεπείς στο γέλιο. Ωστόσο, η

7 *Implicit Meanings: Essays in Anthropology*, συλλογή δοκιμίων της πολύ σημαντικής αμερικανίδας ανθρωπολόγου Mary Douglas, που άσκησε μεγάλη επιρροή στην ανθρωπολογική σκέψη. Πρωτοεκδόθηκε το 1975 και επανακυκλοφόρησε σε αναθεωρημένη-επαυξημένη έκδοση το 1999. (Σ.τ.Μ.)

ιεράρχηση και η στρατιωτικοποίηση της δημόσιας ζωής προκαλούν καταστάσεις στις οποίες, αφού επιλεγεί ένας αποδιοπομπαίος τράγος, εξαπολύεται εναντίον αυτού του ανυπεράσπιστου στόχου το πυροβολικό του γέλιου. Ας σκεφτούμε όσα συνέβησαν στην Ισπανία του Εμφυλίου Πολέμου. Με τις παρελάσεις της νίκης που εορτάζονταν το 1939 στις μεγαλύτερες ισπανικές πόλεις, εκπληρώνονται πολλοί από τους επιδιωκόμενους σκοπούς της άρτι επιβεβλημένης δικτατορίας: ενθρόνιση ενός θεαματικού φετίχ· σεβασμός, υπακοή, ταπείνωση· πόνος· εξαγορά της ενοχής και εκτόνωση· δικαιολόγηση του εγκληματικού ξεσηκωμού· συνωμοσία κ.λπ. Σε μερικές μεσογειακές πόλεις η παρέλαση, φτάνοντας στο ζενίθ της, χρησιμεύει στο να αποκαλυφθούν δημόσια κάποιοι δημοκρατικοί αντάρτες οι οποίοι, επωφελούμενοι από τη σύγχυση, ενώνονται με το εύθυμο πλήθος για να γλιτώσουν (εις μάτην) τον βέβαιο θάνατο. Αρχικά, η τιμωρία τους είναι το εν χορώ γέλιο· κι έπειτα, η λόγχη.

Το γέλιο των πολλών δυναμώνει τους δεσμούς της συλλογικότητας. Το άτομο που ανήκει στην ομάδα εξισώνεται με τους άλλους μέσα στο γέλιο του· με αυτόν τον τρόπο είναι εφικτό να ξεχάσει τον εαυτό του και να παραδοθεί ξέφρενα στον βιασμό και το λιντσάρισμα του άλλου, ο οποίος πάντα υπολείπεται αριθμητικά. Είναι ήδη γνωστό: «η ομοιομορφία της ομάδας κατευνάζει, το να μη χορεύεις στον επιβεβλημένο ρυθμό πυροδοτεί επιθέσεις».⁸

8 Iräneus Eibl-Eibelsfeldt, *El hombre preprogramado*, Μαδρίτη: Alianza, 1977, σ. 108.

Οι συλλογικοί σχηματισμοί γελούν. Το γέλιο τους μοιάζει με έναν σιδερένιο κύλινδρο ο οποίος ισοπεδώνει καθετί που παρεμβάλλεται μεταξύ της ικανοποίησης των καταστροφικών ενορμήσεων και αυτού που εμποδίζει ανίσχυρο την επιτέλεση των επιθετικών τους τάσεων. Αν το ατομικό γέλιο ενός σε βάρος κάποιου άλλου λειτουργεί κατασταλτικά, το εν χορώ γέλιο των πολλών εναντίον των λίγων μπορεί να καταλήξει αβάσταχτο. Γι' αυτό, δεν παύει να μας εκπλήσσει πώς —για ορισμένα ρεύματα της νεότερης σκέψης— το συλλογικό γέλιο έχει γίνει σημείο ταυτότητας όχι απλώς ενός λαού αλλά ενός ολόκληρου πολιτισμού. Οι εκδότες του *Merkur* Καρλ Χάιντς Μπόρερ και Κουρτ Σηλ αφιερώνουν τον Οκτώβριο του 2002 ένα ολόκληρο τεύχος του στο γέλιο. Ως σημείο διαφοροποίησης του Δυτικού πολιτισμού, οι Μπόρερ και Σηλ εγκωμιάζουν και δοξολογούν το γέλιο και τα παράγωγά του: από τα «comedy shows» μέχρι την *Spaßgesellschaft*, την κοινωνία της διασκέδασης. Αντιθέτως, η φονταμενταλιστική βαρβαρότητα που σφυρηλατείται στις αραβικές χώρες θα μπορούσε, σύμφωνα με τους ίδιους, να εξηγηθεί από την έλλειψη της αρνητικής δύναμης του γέλιου. Από αυτή την οπτική γωνία, θα ήταν άραγε νόμιμο να δηλώσουμε ότι τα χιουμοριστικά προγράμματα που προβάλλουν τα τηλεοπτικά κανάλια αντιπροσωπεύουν το τελικό στάδιο της Νεωτερικότητας;

«Το γέλιο δημιουργεί, πέρα από την ενότητα μεταξύ των συμμετεχόντων, μια κάποια επιθετικότητα εναντίον όσων αποκλείονται. Αν κάποιος δεν μπορεί να γελάσει

μαζί με αυτούς που γελούν, νιώθει ξένος, εκτός της ομάδας, ακόμη κι αν το γέλιο δεν στρέφεται εναντίον του ή έστω ενάντια σε κάτι συγκεκριμένο. Όταν όμως δεν έχουν έτσι τα πράγματα, και το γέλιο στρέφεται εναντίον κάποιου, όταν γελούν με αυτόν, τότε το επιθετικό στοιχείο και ταυτοχρόνως η αναλογία με ορισμένες εκφάνσεις του τελετουργικού της κραυγής του θριάμβου γίνονται ακόμη πιο εμφανή».⁹ Ο Λόρεντς εμφανίζεται σε τούτες τις γραμμές κάπως χλιαρός: το γέλιο της μάζας προκαλεί ένα κεραυνοβόλο παλιρροϊκό κύμα εναντίον των αποκλεισμένων. Η συγγένεια της μάζας με την πρωτόγονη ορδή αποκαλύπτεται στον καγχασμό: *immodicus risus non est sapientis*.¹⁰ Γέλιο βροντερό και παρατεταμένο, ο καγχασμός ταράζει τον άλλον και τον γεμίζει φόβο. Το εν χορώ γέλιο είναι ένα πρελούδιο: προαναγγέλλει ότι κάτι άλλο μεγαλύτερο πρόκειται να επέλθει. Το γέλιο το οποίο εξαπολύει η ομάδα πάνω στο άτομο αποτελεί μέρος της πολύμορφης παραγωγής σχέσεων καταναγκασμού που εξυφαίνεται από μια επιδέξια οικονομία της εξουσίας, η οποία υπερβαίνει το δίπολο κυρίαρχος–κυριαρχούμενος. Στα δοκίμια και τις συνεντεύξεις του ο Φουκώ υπογραμμίζει πως η εξουσία συνεχτείται με το κοινωνικό σώμα. Και είναι αλήθεια. Οι σχέσεις εξουσίας είναι εγγενείς σε άλλους τύπους σχέσεων· δεν υπακούν στη μοναδική μορφή της άρνησης και

9 Konrad Lorenz, *Sobre la agresión: el pretendido mal*, Μαδρίτη: Siglo XXI, 1972, σ. 330 [ελλ. έκδ.: *Επιθετικότητα*, μτφρ.: Ιωάννα Χατζηνικολή, Αθήνα: Χατζηνικολή, 1978].

10 Το υπερβολικό γέλιο δεν είναι σοφό. (Σ.τ.Μ.)

της τιμωρίας, αλλά υιοθετούν πολλαπλές μορφές. Μία από αυτές τις μορφές είναι το γέλιο του ενός ενάντια στον άλλον.

4. Να μη γελάς

Το γέλιο μοιάζει κοινό σε όλους τους θνητούς. Η Ιστορία ωστόσο έχει να επιδείξει ανθρώπινα όντα τα οποία είτε γέλαγαν πάρα πολύ σπάνια είτε δεν γέλασαν ποτέ. Ο Πλίνιος αναφέρει ότι ο Μάρκος Λικίνιος Κράστος, παππούς του διάσημου Πόπλιου Λικίνιου Κράστου, δεν γέλασε ποτέ, εξού και το προσωνύμιο Αγέλαστος. Για τον Κάτωνα λένε πως γέλασε μονάχα μία φορά, και ότι τότε γέλασε με τρόπο υπερβολικό βλέποντας ένα γαϊδούρι να τρώει πολύ σκληρά γαϊδουράγκαθα. Επίσης, για τον Ηράκλειτο, τον Σωκράτη ή τον Πύρρωνα αναφέρεται πως ήταν *απαθείς*, κυρίως λόγω του ότι είχαν πάντοτε την ίδια έκφραση, ούτε ιδιαίτερα εύθυμη ούτε ιδιαίτερα σκοτεινιασμένη. Αυτή η ένταση του πνεύματος, που μετατρέπεται σε φυσιολογική ένταση, σκληρή, αποτρόπαιη και τρομερή, αποκλείει κάθε ανθρώπινη συγκίνηση. Αυτός που στερείται πάθους, ο φλεγματικά αναίσθητος, πλησιάζει επικίνδυνα το ιδεώδες της καλλονής που υμνεί ο Μπωντλαίρ, καλλονή απόκοσμη, όμορφη σαν όνειρο από πέτρα, ενσάρκωση του άλλου: «Et jamais je ne pleure et jamais je ne ris».¹¹ Αν και το χαμόγελο ή το γέλιο του Θεού μοιάζει να έχει αποδειχθεί,

---

11 «[...] κι ούτε γελάω εγώ ποτές, ούτε ποτές δακρύζω»: στίχος από το ποίημα του Charles Beaudelaire, «La Beauté» [«Η ομορφιά»], σε ελληνική μετάφραση του Γ. Σημηριώτη. (Σ.τ.Μ.)

ο Απόστολος Παύλος στην Προς Εφεσίουσ Επιστολή (5, 3–5) αποτρέπει ρητά από το γέλιο: «Η πορνεία δε και κάθε ακαθαρσία ή πλεονεξία να μην κατονομάζονται καν μεταξύ σας, καταπαώς πρέπει σε έναν άγιο λαό· ούτε αισχροότητες ούτε χοντροκοπιές [με τις «χοντροκοπιές» μεταφράζει το ελληνικό *εὐτραπελία*, που εδώ χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της βωμολοχίας], πράγματα που δεν είναι ευπρεπή, αλλά μάλλον πράξεις χάριτος». ¹² Παρ' ότι οι βιογράφοι του αναγνωρίζουν στον Καντ τη δηκτική και επινοητική αίσθηση του χιούμορ, ο ίδιος δεν ήταν ιδιαίτερα επιρρεπής στο γέλιο: «Ο Καντ είχε μια παράξενη προτίμηση για τους Λιθουανούς, διότι, σύμφωνα με την εμπειρία του, γελούσαν λίγο ή και καθόλου, και διέθεταν μια κάποια κλίση προς τη σάτιρα [...]. Στην παρατήρηση ότι κι ο ίδιος δεν γελούσε, απαντούσε αναγνωρίζοντας την ανεπάρκειά του και προσέθετε ότι κανένας μεταφυσικός δεν προωθούσε τόσο το καλό στον κόσμο όσο ο Έρασμος από το Ρόττερνταμ και ο διάσημος Μονταίνι στη Γαλλία». ¹³ Ανάμεσα στις τάξεις των ποιητών θα πρέπει να ξεχωρίσουμε εκείνο το βαμπίρ που διά της φρίκης έρχεται σε ρήξη με τη φρίκη της καταστολής, ανακαλύπτει την πνευματική αρχή

12 Θα ταίριαζε να μιλήσουμε όχι μόνο για το θεϊκό γέλιο —«Ισαάκ»—, αλλά και για τις παιχνιδιάρικες και πονηρές πλάκες ενός θεού, του Γιαχβέ, που αναβάλλει για τα βαθιά γεράματα την αιμομικτική μητρότητα της Σάρας, γυναίκας και αδελφής του Αβραάμ: «Περίγελω μ' έκανε ο Θεός. Όποιος ακούει ότι έκανα γιο θα γελάει μ' εμένα!» (*Γέν.* 21, 6, μτφρ. Βιβλικής Εταιρείας).

13 Απόσπασμα από το βιβλίο του Thomas de Quincey, *Οι τελευταίες μέρες του Ιμμάνουελ Καντ* [ελλ. έκδ.: μτφρ. Σ. Βελέντζας, Αθήνα: Άγρα, 1997].

η οποία διέπει τις φυσιολογικές λειτουργίες της σάρκας, βγαίνει εκτός ορίων εμπορούμενος από το παραλήρημα ή το κακό, ωθεί στα όρια την τρέλα· εκείνον που πριν να χύσει αίμα αναφωνεί: «Je te hais».¹⁴ Αναφερόμαστε στον Ιζιντόρ Λυσιέν Ντυκάς, τον κόμη του Λωτρεαμόν. Στα *Άσματα του Μαλντορόρ* γράφει πως, αν και το προσπάθησε πολλές φορές, ποτέ δεν κατάφερε να γελάσει. Αν και η επιμονή ενός μικρού κάβουρα ερημίτη, που τον παροτρύνει να παραδοθεί και να καταθέσει τα όπλα, θα καταλήξει να προκαλέσει στον ποιητή ένα ξέσπασμα γέλιου, αυτό το γέλιο θα είναι μάλλον μελαγχολικό — «riez, mais pleurez en même temps. Si vous ne pouvez pas pleurer par les yeux, pleurez par la bouche. Est-ce impossible, urinez».¹⁵ Για τους μελαγχολικούς θα πει ο γιατρός Λωράν Ζουμπέρ, στην *Περί γέλιου πραγματεία* του, ότι είναι λίγο-πολύ σταθεροί, αποφασιστικοί, άκαμπτοι και πεισματάρηδες· δεν απολαμβάνουν τα αστεία πράγματα, αλλά συναλλάσσονται με εκείνα μόνο που τα συντροφεύει η σοβαρότητα. Ήδη ο Αριστοτέλης αναρωτιόταν στα *Προβλήματα* (953 a): «Γιατί όλοι οι άνθρωποι που έχουν διακριθεί στη φιλοσοφία, την πολιτική, την ποίηση ή τις τέχνες μοιάζει να έχουν ιδιοσυγκρασία η οποία κυριαρχείται από τη μέλαινα χολή;» Μεταξύ των φιλοσόφων αναφέρει τον Εμπεδοκλή, τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα, τους οποίους

14 «Σε μισώ». (Σ.τ.Μ.)

15 «[...] γελάτε, αλλά να κλαίτε ταυτοχρόνως. Αν δεν μπορείτε να κλαίτε από τα μάτια, κλάψτε από το στόμα. Κι αν είναι και αυτό αδύνατο, κατουρήστε». (Σ.τ.Μ.)

θεωρεί πλάσματα εξαιρετικά. Για τον Ζουμπέρ, όσοι ρέπουν υπερβολικά στο γέλιο είναι τύποι μαλθακοί και εύκαμπτοι. Αντιθέτως, εκείνοι που —είτε εκ φύσεως είτε από σύμπτωση— είναι στεγνοί και ψυχροί εμφανίζονται θλιμμένοι και ανίκανοι να νιώσουν χαρά. «Όλοι οι μελαγχολικοί είναι πρόσωπα πέραν του φυσιολογικού», σχολιάζει ο Αριστοτέλης: «όχι από κάποια ασθένεια, αλλά εκ φύσεως» (*Προβλήματα*, 955 a). Τούτη η μελαγχολία όμως, αν οδηγηθεί στον έναν από τους πόλους της —την απόλυτη σοβαρότητα—, καταλήγει νοσηρή: δυναμιτίζει την εσωτερική αυτορρύθμιση, καταστρέφει την ομοιόσταση. Ο Αριστοτέλης και ο Ζουμπέρ θα συμφωνούσαν μάλλον με τη σύσταση του φίλου που υποδεικνύει σε έναν διστακτικό Θερβάντες: «Φροντίστε επίσης, διαβάζοντας την ιστορία σας, ο μελαγχολικός να κινηθεί προς το γέλιο, ο δε γελαστός να το αυξήσει». Ας γελάμε λοιπόν — «Lord, what fools these mortals be».¹⁶

5. Γελοιοποίηση

Οι συναισθηματικές αποχρώσεις θαμπώνουν καθώς μελετά κανείς τα πολλαπλά κυκλώματα που συναποτελούν τον μικροεπεξεργαστή του γελίου. Το αιθέριο γέλιο μετατρέπεται σε συμπαγές σώμα, του οποίου τα μόρια έχουν μεταξύ τους μεγαλύτερη συνοχή από αυτήν των υγρών: από

16 «Κύριε, πόσο ανόητοι είναι οι θνητοί»: φράση από το *Όνειρο καλοκαιριής νύχτας* του Ουίλλιαμ Σαίξπηρ (Τρίτη πράξη, δεύτερη σκηνή). (Σ.τ.Μ.)

τον αέρινο κυματισμό του γέλιου περνάμε στη στιβαρή κλοτσιά της χλεύης. Το γελοίο είναι ένας πυκνωτής· επιτίθεται ενάντια σε κάποιον για να τον πληγώσει ή να τον βλάψει χωρίς να νοιάζεται πολύ αν η επίθεση είναι δικαιολογημένη ή όχι. Και το κάνει εκκινώντας από ένα γέλιο που — σύντομο και κοφτό— εγκαταλείπει την πρωταρχική παλλόμενη μορφή του για να γίνει κάτι υλικό, σωματικό, αιχμηρό. Το να γελοιοποιείς σημαίνει να κοροϊδεύεις κάποιον άλλο, ένα πρόσωπο, ζώο ή πράγμα. Όμως η κοροϊδία είναι πολυσύλλαβη· το φάσμα της, άπιαστο. Τι είναι αυτό που μετατρέπει την κοροϊδία σε γελοιοποίηση; Η κοροϊδία γελοιοποιεί όταν ανασκαλεύει τα ελαττώματα, τις υπερβολές ή τις δυσμορφίες του άλλου. Σε τούτο εδώ το σκαρίφημα αποκαλύπτονται τα βασικά χαρακτηριστικά του γελοίου: να γελοιοποιείς σημαίνει να γελάς με κάποιον άλλο, ελαττωματικό, εκκεντρικό ή δύσμορφο. Το ζώο και το πράγμα μοιάζουν να απέχουν πολύ από το ν' αντιληφθούν το γέλιο, είτε ως φιλική χειρονομία προσέγγισης είτε ως επίθεση. Ωστόσο, η γελοιοποίηση ενός ζώου ή ενός πράγματος μπορεί εντέλει να πληγώσει, διότι μέσω αυτών γίνεται μια παρέκβαση ώστε να πληγεί, με τρόπο πλάγιο, το ανθρώπινο πρόσωπο στο οποίο — εμμέσως— απευθύνεται το γέλιο. Το ότι ο παραλήπτης του γέλιου δεν το αντιλαμβάνεται αμέσως, μικρή σημασία έχει. Η αριθμητική του γελοίου είναι αντιμεταθετική: είτε ο άλλος είναι παρών είτε απών, το αποτέλεσμα είναι το ίδιο: μέσω της γελαστής επίθεσης επιτυγχάνεται η φθορά του.